

Досвід тогочасної фракційної діяльності може бути використаний і під час вирішення сучасної політичної кризи.

1. *Боротьба. – 1917. – 20 травня.*
2. *Боротьба. – 1917. – 20 червня.*
3. *Бостан С.К., Тимченко О.М. Державне право зарубіжних країн: Навч. посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005.*
4. *Верстюк В.Ф. Українська Центральна Рада: Навч. посібник / Міжнародний фонд “Відродження”. – К.: Заповіт, 1997.*
5. *Гольдвейзер А.А. Из киевских воспоминаний (1917–1920 гг.) // Революция на Украине по мемуарам белых / Сост. С.А. Алексеев; Под ред. Н.Н. Попова. – М.-Л., 1930.*
6. *Мироненко О.М. Світоч української державності: Політико-правовий аналіз діяльності Центральної Ради / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 1995.*
7. *Народна воля. – 1918. – 23 січня.*
8. *Народна воля. – 1918. – 24 січня.*
9. *Нова Рада – 1917. – 15 серпня.*
10. *Робітнича газета. – 1917. – 1, 5, 7 жовтня.*
11. *Робітнича газета. – 1918. – 8 березня.*
12. *Українська Центральна Рада: Документи і матеріали: У 2 т. / НАН України; Інститут історії України / В.А. Смолій (відп. ред.), В.Ф. Верстюк (упоряд.) – К.: Наук. думка, 1996. – Т. 1: 4 березня–9 грудня 1917 р.*
13. *Чотири Універсали. – К., 1990.*
14. *Шаповал В. Зарубіжний парламентаризм. – К.: Основи, 1993.*
15. *Шевченко В. Політичні партії в Українській Центральній Раді // Українська Центральна Рада. Поступ націєтворення та державобудівництва. – К.: Українська Видавнича Спілка. – К., 2002. – С. 225–238.*

УДК 947.7

П.П. Ткачук

Львівський орденна Червоної Зірки інститут Сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного
Національного університету “Львівська політехніка”

ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ М. ГРУШЕВСЬКОГО ЩОДО ПРОЦЕСУ ВІЙСЬКОВОГО БУДІВНИЦТВА УНР

© Ткачук П.П., 2007

Проаналізовано погляди відомого наукового і політичного діяча М.С. Грушевського на процес військового будівництва Української Народної Республіки на першому етапі її існування (1917–1918 рр.).

This article analyses the views of the well-known scientist and political statesman M.S. Grushevsky to the process of military construction of the Ukrainian state during the first years of its existence (1917–1918).

За роки незалежності України в масовій свідомості українського суспільства відбулося кардинальне осмислення постаті М.С. Грушевського як історика, громадського й політичного діяча. Передусім це стосується його позиції в боротьбі за Українські національні Збройні сили. У багатьох авторів можна знайти звинувачення на адресу керівників Української Центральної Ради, зокрема її Голови М. Грушевського, в тому, що вони, слідуючи соціальним догмам про заміну регулярного війська загальним озброєнням народу, знехтували розбудовою армії, внаслідок чого Україна виявилася беззбройною перед обличчям ворога [1]. Свою думку дослідники обґрунтовують відповідними посиланнями на роботи безпосередніх учасників або свідків подій того часу, що, на їхню думку, посилює наведені аргументи [2]. Однак процес осмислення постаті М.С. Грушевського

ще явно не завершився й не усталився, тому відтворення образу М.С. Грушевського не тільки як провідного історика, а й як державного діяча вимагає подальшого дослідження.

Мета роботи – спроба з позицій сьогодення висловити своє бачення поглядів М.С. Грушевського на створення українського війська, розкрити значення набутого історичного досвіду для сучасної України.

Лютнева демократична революція, що призвела до краху самодержавства в Російській імперії, створила сприятливі умови для розгортання національно-визвольної боротьби колишніх російських колоній і відродження пригнобленими народами своєї державності. Тридцятимільйонний український народ був найчисленніший серед поневолених народів імперії. Втративши понад два століття тому державність, він також піднявся на боротьбу за визволення. Це був об'єктивний процес, адже така велика нація, як українці, не могла продовжувати існувати у бездержавному стані.

Зростання національно-визвольного руху в Україні розкрило перед українськими громадсько-політичними організаціями можливість для створення єдиного центру, який би його очолив. Ініціатором цього стало Товариство українських поступовців (ТУП). 4 березня 1917 р. на нараді київської групи ТУПу було створено Центральну Раду на чолі з професором М. Грушевським, яка й мала перебрати на себе функції координатора всього національно-визвольного руху. Щоб надати Центральній Раді характеру справжнього представництва всього організованого українського народу, було вирішено якомога скоріше скликати з'їзд представників організованої української людності цілої України. 6–8 квітня 1917 р. проходив Український національний конгрес, на який прибуло близько 900 делегатів, котрі мали уповноваження від організацій. Серед них найбільше було селян та солдатів. Найважливішим наслідком стали його рішення: домагатися широкої автономії для України і негайно творити її основи, а також власне переобрання й фактично створення Центральної Ради. Головою Центральної Ради був затверджений обраний до того на цю посаду заочно М. Грушевський.

Сучасники розглядали Михайла Грушевського не тільки як ученого, що не вписувався в офіційну російську історіографію, його також розглядали як помітного громадсько-політичного діяча, котрий на початку ХХ століття поступово зайняв провідне місце у національному русі. Саме така громадська думка цілком закономірно поставила Грушевського на чолі першого етапу української революції, сприяла висуненню його на посаду Голови Української Центральної Ради. Професор М.С. Грушевський був добре відомий її організаторам. “Всі вони знали його патріотизм, чесність, ерудицію, працездатність та інші якості його характеру, – згадував один з активних діячів Центральної Ради Б. Мартос. – До того ж він багато років жив за кордоном, що дало йому можливість ознайомитися з політичним життям Заходу. Тому його було обрано одностайно. Це був справжній демократ. Він вважав: влада не має належати особам, обраним народом на демократичних засадах, вона повинна працювати для народу, через народ, спираючись принаймні на його більшість. Влада повинна знати потреби народу і дбати про їхнє задоволення. Таких поглядів дотримувалася й значна більшість членів Центральної Ради і бачила в ньому українського Вашингтона з його “святим і праведним законом”, якого пророкував Т. Шевченко” [3, с. 3].

У квітні 1917 року Центральна Рада нараховувала майже 170 депутатів. Пізніше, завдяки включенню до її складу делегатів від всеукраїнських з'їздів (селянського 28 травня–2 червня і Другого військового з'їзду 5–10 червня), вона збільшилася до 600 осіб. Центральна Рада поступово трансформувалася у загальнонаціональний демократичний орган. Якщо в перший місяць свого існування вона фактично обмежувала свою діяльність Києвом, то внаслідок згаданих поповнень, перетворилася у загальноукраїнський парламент.

Утворення Центральної Ради викликало великий резонанс серед української громадськості, передусім серед солдатів-українців, чого зовсім не сподівалося її керівництво. За словами М. Грушевського, на ті організаційні завдання, що їх поставила Рада, “...найбільш гаряче, найскорше і найрішуче стали реагувати українські військові організації. Се зрозуміло. В військах зібралася вся сила, весь цвіт нашого народу” [4, с.10].

Центральна Рада відразу ж стала на шлях демократизму в творенні підвалин української державності: організація українських комітетів на селі і в містах, створення територіальних комітетів із представників національних меншин. Що стосується її погляду на державний статус України, то було зазначено: “Єдиною відповідною формою державного устрою 2-й Всеукраїнський Військовий з’їзд вважає федеративну й демократичну Республіку Російську” [4, с.18].

Історичною заслугою Центральної Ради було те, що вона, на відміну від окремих політичних партій, не захищала інтереси якогось одного класу, а перша публічно і відкрито почала говорити від імені нації та про її потреби. Саме в цьому вбачав головне завдання цього органу М. Грушевський. “Нова Центральна Рада повинна бути центром українського політичного життя, – відзначив він на Всеукраїнському національному конгресі 8 квітня 1917 р., – вона повинна довершити організацію краю, повинна освідомлювати найширші маси України в політичних завданнях, що тим самим являється і освідомленням національним” [5, с. 59].

Невід’ємною складовою частиною формування нації є її державність. Держава засвідчує історичну зрілість нації. І в галузі державотворення ми повинні віддати належне Центральній Раді. Її зусиллями вперше у новітній вітчизняній історії постала українська держава – Українська Народна Республіка. Центральній Раді знадобилося лише 8 місяців для проголошення УНР у складі федеративної Росії і ще два місяці для того, щоб задекларувати її повну незалежність.

Протягом 1917 р. Центральна Рада була прихильницею автономії України. Але це гасло не було нею вигадане, воно дісталось їй у спадок від попередніх етапів українського національно-визвольного руху. Ідея автономії користувалася у 1917 р. широкою підтримкою мас.

Реалії 1917 року були такими, що серед російської політичної еліти неподільно панувала ідея “єдиной и неделимой” Росії, українська інтелігенція перебувала під впливом подвійної лояльності, а більшість населення мала невисокий рівень політичної і національної свідомості. За таких умов успіх справи залежав не від радикальності поставленої проблеми – самостійна Україна, – а від того, чи вдасться в масовій свідомості сформуванню розуміння необхідності української державності й при цьому не наразитися на удар російської влади і російської революційної демократії. Така тактика давала можливість вести серед українських мас роботу по усвідомленню необхідності власної держави. Для М. Грушевського здобуття автономії було єдиним правильним шляхом, і повороту від нього бути не могло. Він вказував: “Широка автономія України з державними правами українського народу в федеративному зв’язку – се та програма, від котрої не може бути уступлення назад” [6, с. 126].

Автономізм М. Грушевського не був запереченням української державності, а шляхом до неї. Ось що писав голова Центральної Ради 1917 р. у брошурі “Якої ми хочемо автономії і федерації”: “Українці хочуть, щоб з українських земель російської держави... була утворена одна область, одна національна територія... *Ся українська територія має бути організована на основах широкого демократичного (нецензованого) громадського самопорядкування, від самого споду (“дрібної земської одиниці”), аж до верху – до українського союму. Вона має вершити у себе вдома всякі свої справи – економічні, культурні, політичні, содержувати своє військо, розпоряджати(сь) своїми дорогами, доходами, землями і всякими натуральними багатствами, мати своє законодавство, адміністрацію і суд.* Тільки в певних справах, спільних для всієї Російської держави, вона має приймати постанови загального її представництва (федеративної влади), в котрім братимуть участь представники України...” [6, с. 125–126].

Отже, як неважко зрозуміти, автономна модель, якої дотримувалася Центральна Рада і яку пропагував М. Грушевський, мала практично усі державні елементи, ознаки й атрибути: народ, територію, вищий законодавчий орган – сойм, виконавчу та судову владу, законодавство, військо, контроль над ресурсами, економікою, політикою і культурою.

Щодо армії, то М. Грушевський вважав, що “... нормальною формою охорони для держави являється всенародна міліція” [7, с. 174]. Тому процес військового будівництва відбувався в рамках моделі автономізації.

І Всеукраїнський військовий з'їзд, що зібрався у Києві 22 квітня 1917 року, вимагав від Тимчасового уряду визнати автономію України. Варто відзначити, що у спеціальній записці була й вимога здійснити в армії виділення українців в окремі військові частини.

Незважаючи на різні перепони, Центральна Рада почала формувати українські національні частини у рамках російської армії. Події, пов'язані з формуванням українських частин, викликали різку реакцію всіх російських урядових і громадсько-політичних структур. Як писав М. Грушевський, "...перед очима революційних комітетів стала страшна перспектива "оголення фронту": що українці-солдати підуть з фронту, аби під приводом формування в українські полки сидіти в тилу й ухилитися від військової служби! Українську Центральну Раду підозрювали в тім, що вона хоче опертися на військові сили, починає формування української автономії від таких мало демократичних речей, як власна армія..." [8, с. 30]. Центральну Раду звинувачували в тому, що вона потурає роботі серед солдатів-українців "непевних елементів", під якими насамперед малося на увазі радикальне крило українського національного руху. Чорносотенні організації закликали до розправи над нею за те, що вона нібито має якісь зв'язки з Німеччиною.

На нараді виконавчого комітету Київської Ради солдатських і офіцерських депутатів 15 квітня М. Грушевський у своєму виступі наголошував, що питання про націоналізацію армії порушили поляки, а "...тепер українці з фронту вимагають прояву нашої активності в справі формування українських частин, загрожуючи прийти сюди. І ми повинні це зробити, зробити не через бажання забігати вперед, не через бажання наложити на все національний відбиток, але тому, що умови тепер поза нами, тому, що зараз на карті стоїть захист Батьківщини. Коли армія дізнається про сформування українських частин, вона піде за нами, у протилежному випадку буде незгода!" [9, с. 46].

Після важких і доленосних випробувань, які випали на долю молоді Української держави після захоплення влади в Росії більшовиками і агресією Радянської Росії, змінилися погляди М. Грушевського на користь створення регулярних національних Збройних сил. Він доходить висновку, що у період становлення Української державності "...при тій дезорганізації, яку ми маємо всередині, і при тих небезпеках, які чигають на нас з усіх сторін навколо... нам якийсь час буде доконче потрібна хоч невелика, але добра, тверда, дисциплінована армія" [7, с. 174].

М. Грушевський накреслює план організації такої армії. Насамперед необхідно, щоб проблемою створення армії перейнялося все суспільство. "Треба раз поставитись до армії, – вказує голова Центральної Ради, – як не до якоїсь свалки, куди скидаються найменш цінні, на ніщо краще не придатні елементи, а як до окраси держави й нації, її почесної варти, куди йде все найкраще, найбільш перейняте щирим, серйозним відношенням до держави, її демократичних, соціальних і національних завдань, не за напасть, не за страх, а за совість, – щоб віддати кілька найкращих літ сповненню найвищого громадянського обов'язку: боронити найвищі народні досягнення своєю кров'ю" [7, с. 174].

В центрі уваги М. Грушевського – турбота про майбутній командний склад. "Треба, – пише він, – щоб кадрова старшина складалась з елементів ідейних, культурних, інтелігентних, – щоб цени її не тільки спеціальний, а й загальний був досить високий (вища загальна школа)". Зрештою, командний склад повинен бути добре матеріально забезпечений. Час дійсної військової служби повинен бути коротким, але таким, щоб в цей період військовослужбовці зуміли отримати "всю потрібну для війська технічну підготовку" відповідно до потреб часу. Удосконалення військових, що перебувають у відставці, повинно здійснюватися через військові учбові збори" [7, с. 174–175].

І висновок М. Грушевського: турбота держави і громадськості про армію повинна бути всебічна, "...бо від сього залежить вся дальша доля нашої держави, нашої нації, нашої культури, демократичних і соціальних здобутків трудящих мас" [7, с. 174].

Отже, Центральна Рада на чолі з М. Грушевським прагнула створити власні Збройні сили, але її обмеженість виявилася в тому, що військово-будівництво занадто пізно стало органічною частиною всього комплексу державного будівництва.

У квітні 1918 року закінчився рік бурхливої, важкої, кривавої боротьби українського народу за своє національно-політичне визволення під проводом Центральної Ради, яку очолював Михайло Грушевський. Незважаючи на поразку України у цьому жорстокому протиборстві, історичний досвід державотворення і збройного захисту держави доби УНР має велике історичне значення. Одним із гірких історичних уроків цієї доби є те, що неможливо розбудувати державу, відстояти її незалежність без сильної, боєздатної армії.

Саме тому мета політичного і військового керівництва сучасної України – створення, з урахуванням реальних економічних можливостей держави, сучасних Збройних сил України, здатних високопрофесійно виконувати покладені на них завдання та ефективно функціонувати в умовах поглиблення демократичних процесів.

Одним із першочергових завдань реформування Збройних сил України є реформування системи бойової підготовки військ і військової освіти з метою приведення їх у відповідність до завдань українського війська. Оскільки основним напрямком оптимізації мережі вищих військових навчальних закладів Сухопутних військ Збройних сил України було визначено створення базового видового ВВНЗ, то на державному рівні було ухвалено реорганізувати Львівський військовий інститут у Львівський орден Червоної Зірки інститут Сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного Національного університету “Львівська політехніка”. Це дало можливість зосередити підготовку фахівців за усіма основними спеціальностями для Сухопутних військ, значно скоротити чисельність системи підготовки військових фахівців та привести співвідношення науково-педагогічних працівників до тих, хто навчається, у відповідність до загальнодержавних норм.

У ході навчально-виховного процесу, зокрема культурологічної підготовки, майбутні офіцери вивчають величезний доробок М. Грушевського в історичну науку та історію української літератури, його джерелознавчі розробки, тонкий аналіз причин і перебігу багатьох конкретних подій, хоча погляди лідера українського національного відродження і одного з творців сучасної УНР не завжди відповідали потребам будівництва незалежної держави.

1. Верстюк В. *Українська Центральна Рада: Навч. посібник.* – К.: Заповіт, 1997 – 344 с.; Дециньський Л.Є. *З історії боротьби Центральної Ради за відновлення державності українського народу.* – Львів, 1999. – 86 с.; Гарчева Л. *Збройні сили Центральної Ради у лютому 1917 – квітні 1918 року // Військо України.* – 1993. – № 8. – С. 102–108; Котляр П. *Шляхи віків: Довідник з історії України.* – К.: Основи, 1993. – 398 с.; Папікян А.Л. *Військова діяльність Центральної Ради та її наслідки у боротьбі за Українську державу.* – Львів: ВВДУ “ЛП”, 1995. – 23 с.; Солдатенко В.Ф. *Становлення української державності і проблеми Збройних сил (березень 1917 – квітень 1918 рр.) // Український історичний журнал.* – 1992. – Ч.5. – С. 38–51; Ч.6 – С. 26–40; Ч. 7–8. – С. 24–39; Ч.12. – С. 42–59. 2. Винниченко В. *Щоденник 1911–1920.* – Нью-Йорк, 1980. – 499 с.; Стефанів З. *Українські Збройні сили 1917–1921: Воєнно-історичний нарис: У 3-х ч. – Ч. 1: Доба Центральної Ради і Гетьманату.* – Коломия, 1935. – 123 с.; Удовиченко О. *Історія організації і бойових дій Українських Збройних сил 1917–1921.* – К.: Україна, 1995. – 206 с. 3. Малик Я. *Діяльність Михайла Грушевського на чолі Центральної Ради // Армія України.* – 1996. – 13 вересня (№ 153). – С. 3. 4. Грушевський М. *Українська Центральна Рада і її Універсал // Хто такі українці і чого вони хочуть.* – К.: “Знання” України, 1991. – С. 5–24. 5. *Українська Центральна Рада: Документи і матеріали: У 2-х т. Т. 1.* – К.: Наукова думка, 1996. – 587 с. 6. Грушевський М. *Якої ми хочемо автономії і федерації // Хто такі українці і чого вони хочуть?* – К.: “Знання” України, 1991. – С. 121–133. 7. Грушевський М. *На порозі нової України // Хто такі українці і чого вони хочуть.* – К.: “Знання” України, 1991. – С. 133–178. 8. Грушевський М. *Україна і Росія // Хто такі українці і чого вони хочуть?* – К.: “Знання” України, 1991. – С. 25–38. 9. Голубко В. *Армія Української Народної Республіки 1917–1918.* – Львів: Кальварія, 1997. – 288 с.